

UOT 332.36:336.226.212.1 (479.24)

XÜSUSİ VƏ MÜVƏQQƏTİ VERGİ REJİMLƏRİ: DÜNYA TƏCRÜBƏSİ VƏ AZƏRBAYCAN

Vüqar Əhməd oğlu Məmmədli

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru

Mingəçevir Dövlət Universiteti

vuqar.mammadli@mdu.edu.az

Xülasə: Vergitutma vergi hesablanması və ödənilməsi üzrə tətbiq edilən qaydaların cəmidir. Qanuna əsasən təcrübədə vergitutmanın bəyannamə ilə, bildirişlə və ödəmə mənbəyində vergitutma formaları tətbiq edilir. Vergitutma formaları ölkə ərazisində vergi ödəyiciləri üzrə ümumi qayda ilə tətbiq edilir. Ancaq müəyyən ərazilər və vergi ödəyiciləri üzrə xüsusi vergitutma qaydaları tətbiq edilə bilər. Belə ki, sənaye məhsulu istehsalını artırmaq, xarici investisiyanı cəlb etmək üçün xüsusi iqtisadi zonalar yaradılır. Mikrosahibkarlıq subyektləri üzrə vergilərin hesablanması və ödənilmə qaydasını asanlaşdırmaq üçün sadələşdirilmiş sistem üzrə vergitutma tətbiq edilir. Bu məsələlər xüsusi vergi rejimləri əsasında həyata keçirilir. Müvəqqəti vergi rejimləri isə epidemiyalar və ya təbii fəlakət nəticəsində vergi ödəyicilərinə müddətli olaraq tətbiq edilən vergi azadolmalarını və vergi tətillərini əks etdirir. Məqalədə bir sıra dünya ölkələrində və Azərbaycanda tətbiq edilən vergi rejimlərinin müqayisəli təhlili aparılmışdır.

Açar sözlər: birbaşa və vasitəli vergilər, korporativ vergi menecmenti, vergi güzəştləri, xüsusi vergi rejimi, vahid kənd təsərrüfatı vergisi, avtomatlaşdırılmış sadələşdirilmiş vergitutma

Giriş

Vergi rejimi ilə vergi güzəşti bir birindən ayırd etmək üçün ilk növbədə ərazi və fəaliyyət növü prinsipi əsasında güzəşt və azadolmaların tətbiqi və ya digər üsulla vergilərin hesablanması məsələlərinə diqqət yetirmək lazımdır. Ərazi prinsipi odur ki, müəyyən ərazidə fəaliyyət göstərən vergi ödəyiciləri daimi, ya da müəyyən bir müddət ərzində bütövlükdə və ya bəzi vergiləri ödəməkdən tam və qismən azad edilir. Həmçinin fərqli vergi dərəcələri tətbiq edilə bilər. Vergitutma rejimi müəyyən bir ərazidə bəzi fəaliyyət növlərinə güzəşt və azadolmaların və ya fərqli vergi dərəcələrinin tətbiqini əks etdirir. Ölkəmizdə vergi güzəşt və azadolmaları ancaq Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi ilə müəyyən edilir. Yeganə olaraq Ələt azad iqtisadi zonası üzrə tətbiq edilən güzəşt və azadolmalar “Ələt azad iqtisadi zonası haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə müəyyən edilir. Nəzərə alınmalıdır ki, sahibkarlıq fəaliyyəti, o cümlədən investisiya fəaliyyəti ilə bağlı güzəşt və azadolmalar fərdi xarakter daşıya bilməz.

Dünya təcrübəsində geniş istifadə edilən xüsusi və müvəqqəti vergi rejimlərində vergilərin hesablanması və ödənilməsi qaydaları sadələşdirilir, ödəyicilər əlavə güzəşt və azadolma əldə edirlər, ümumi vergilər vahid vergi ilə əvəz edilir, fərqli vergi inzibatçılığı tətbiq edilir. Bu proses xüsusi qaydalar əsasında tənzimlənir.

Vergi rejimi anlayışı

Vergi rejimi anlayışının izahına vergi sisteminin şərhindən başlayaq. Müxtəlif maliyyəçi alimlər vergi sistemini şərh etdikdə sistem termininə dar və geniş mənada yanaşırlar. Belə ki, dar mənada vergi sistemində ölkədə tətbiq edilən vergi növləri, vergi növlərinin bir sıra əlamətlərinə görə təsnifləşdirilməsi aid edilir. Vergilərin təsnifləşdirilməsi nəzəri baxımdan bir sıra əlamətlərinə görə aparılır. Əsasən tutulma qaydalarına (tətbiqinə görə) birbaşa və dolay (vasitəli) vergilərə ayrılır. Son dövrdə istehlaka tətbiq edilən vergilərə, gəlir və sərvət vergilərinə ayrılırlar. Vergilər büdcə səviyyəsinə təhkim edilməsinə görə təsbit edilmiş və nizamlayıcı vergilərə ayrılırlar. Ölkəmizdə vergilərin qanunla təsnifləşdirilməsi Vergi Məcəlləsinin 4-cü maddəsinə görə belədir: dövlət, muxtar respublika və yerli vergilər [1].

Dövlət vergiləri Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi ilə müəyyən edilir və bütün ölkə ərazisində ödənilir. Muxtar Respublika vergiləri Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə müvafiq olaraq Naxçıvan Muxtar Respublikasının qanunları ilə müəyyən edilir və Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazisində ödənilən vergilərdir. Bələdiyyə vergiləri olan yerli vergilər Vergi Məcəlləsi və müvafiq qanunlarla müəyyən edilir. Yerli vergilər hər bir bələdiyyə ərazisində ödənilir. Həmçinin “Yerli vergi və ödənişlər haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa əsasən digər məcburi ödənişlər də tətbiq edilə bilər. Bələdiyyələr qərar qəbul edərək ərazilərində ayrı-ayrı vergi ödəyicilərini vergidən qismən və ya tamamilə azad edə bilərlər. Yəni bələdiyyələr öz ərazisində vergi dərəcələrini azaltmaqla (məsələn, vergitutma bazasını və ya vergitutma obyektlərini azaltmaqla) yerli vergilərin hesablanması və ödənilməsi üzrə xüsusi qayda tətbiq edə bilərlər. Vergi sistemləri ayrı-ayrı fəaliyyət növləri və ərazilər üzrə müəyyən müddət çərçivəsində dəyişdikdə vergi rejimlərini əks etdirmiş olur.

Dünya təcrübəsinə əsaslanan Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə müvafiq olaraq xüsusi və müvəqqəti vergi rejimləri tətbiq edilə bilər. Vergilərin hesablanması və ödənilməsi üzrə qanunla müəyyən qaydalar müəyyən edilə bilər. Əslində müvəqqəti vergi rejimləri xüsusi vergi rejimi olmaqla ancaq müəyyən bir dövr üçün tətbiq edilir. Müvəqqəti vergi rejimi ölkəmizin vergi qanunvericiliyinə pandemiya şəraiti ilə əlaqədar əlavə edilmişdir. Vergi Məcəlləsinə görə müvəqqəti vergitutma təbii fəlakətlə, epidemiyaya ilə, ekoloji və digər başqa qəzalarla bağlı qlobal iqtisadiyyatda dəyişikliklərin baş verməsi zamanı müəyyən sahibkarlara münasibətdə vergilərin hesablanması və ödənilməsi üzrə müvəqqəti qaydaların tətbiq edilməsidir. Ancaq nəzərə alınmalıdır ki, Vergi Məcəlləsində nəzərdə tutulmayan vergilər müəyyən edilə bilməz. Deməli rejim istənilən halda ancaq müvafiq ölkənin qanunları ilə hesablanan vergilərə münasibətdə fərqli qaydaların tətbiqidir. Fərqli qaydalar dedikdə vergi elementləri olan vergi dərəcələrinin, vergitutma bazasının, vergitutma obyektlərinin, vergilərin hesablanması və ödənilmə müddətlərinin dəyişdirilməsi başa düşülür. Bu dəyişikliklər iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələri, regionlar üzrə daimi və ya müvəqqəti ola bilər. Burada vergi tətlinə xüsusi diqqət yetirməliyik. Xüsusi vergi rejimlərinin əsas mahiyyəti ondan ibarətdir ki, hər hansı bir regionun inkişafını təmin etmək, eyni zamanda strateji sahələrin inkişafı üçün xüsusi vergi rejimi tətbiq edilir [1].

Vergi qanunvericiliyində xüsusi vergi rejimi ilə işləyən vergi ödəyiciləri təsnif edilir ki, bunlar aşağıdakılardır:

- əsas ixrac boru kəməri və hasilatın pay bölgüsü çərçivəsində fəaliyyət göstərən vergi ödəyiciləri, yəni neft-qaz sahəsində fəaliyyət göstərən vergi ödəyiciləri;
- xüsusi iqtisadi zonalara dair qanunlar çərçivəsində fəaliyyət göstərən vergi ödəyiciləri;
- xarici ölkələrin ölkəmizdə fəaliyyət göstərən konsulluq və diplomatik nümayəndələri.

Xüsusi vergi rejimi tətbiq edilən vergi ödəyicilərinə münasibətdə vergi inzibatçılığı da fərqlidir. Belə ki, vergi ödəyiciləri üzrə prinsip əsasında belə vergi ödəyicilərinə vergi nəzarəti xüsusi yaradılmış bir struktur tərəfindən həyata keçirilir. Bu struktur əvvəllər iri vergi ödəyiciləri və xüsusi vergi rejimli müəssisələrlə iş departamenti adlanırdısa hal-hazırda Milli gəlirlər baş idarəsi adlanır. Yuxarıda sadaladığımız vergi ödəyiciləri xüsusi vergi rejimli olmaqla bəzi vergi növlərinə görə fərqli vergi dərəcələri tətbiq edilsə də vergi güzəştləri ilə rejimi ayırd etməyi bacarmalıyıq. Məsələn, hasilatın pay bölgüsünə görə ayrı-ayrı sazişlər üzrə vergi dərəcələri fərqlidir və ya xüsusi iqtisadi zonalarda fəaliyyət göstərən vergi ödəyiciləri vergilərdən azad edilir. Xarici ölkələrin ölkəmizdəki diplomatik və konsulluq əməkdaşları gəlir vergisindən azad edilir. Ancaq diqqət yetirməliyik ki, vergi güzəştləri ayrı-ayrı sahələrin vergidən tamamilə və ya qismən azad edildiyi halda xüsusi vergi rejimində vergi dərəcələri fərqli olaraq tətbiq edilir. Məsələn, Vergi Məcəlləsi qəbul edilməmiş mənfəət vergisi haqqında qanunla mülkiyyət növlərinə görə hüquqi şəxslərə fərqli vergi dərəcələri tətbiq edilirdisə, Vergi Məcəlləsinin qüvvəyə minməsi ilə vergi dərəcələri mülkiyyət formasından, fiziki şəxsin vətəndaşlığından, kapitalın yerindən asılı olaraq dəyişdirilə bilməz. Yəni vergilər diskriminasiya xarakteri daşıya bilməz.

Vergi qanunvericiliyinin tətbiqi sahəsində yuxarıda qeyd etdiyimiz vergi ödəyicilərinə sahəvi qanunlarda fərqli müddəalar nəzərdə tutularsa həmin qanunların müddəaları tətbiq edilir. Deməli,

belə vergi ödəyiciləri fəaliyyət sahələrinə uyğun olaraq saziş və qanunlar əsasında fəaliyyət göstərirlər. Məsələn, “Ələt azad iqtisadi zonası haqqında” Qanunla həmin zonada vergitutmanın xüsusi qaydaları tətbiq edilir.

Vergi rejimlərinin tətbiqinin dünya təcrübəsi

Rusiya Federasiyasının Vergi Məcəlləsində vergitutmanın 5 rejimi göstərilmişdir. Bu rejimlərin biri ümumi, dördü xüsusi. Xüsusi vergi rejimlərinə aşağıdakılar aiddir:

- sadələşdirilmiş vergitutma;
- avtomatlaşdırılmış sadələşdirilmiş vergitutma;
- patent formasında vergitutma;
- vahid kənd təsərrüfatı vergisinin tətbiqi.

Xüsusi rejimlərin fərqləndirici xüsusiyyətləri odur ki, bir neçə vergilərin əvəzinə bir ya iki vergi ödənməklə vergi uçotu sadələşdirilir. Mədən sənayesində digər bir rejim tətbiq edilir ki, bu hasilatın pay bölgüsü ilə bağlıdır. İlk növbədə sahibkar biznesin və fəaliyyətin növünü müəyyən etməli, hər rejimdə təqribi olaraq ödəniləcək vergilərin məbləğini müəyyən etməlidir. Hesabatların hazırlanmasının mürəkkəbliyi qiymətləndirilməlidir. Xüsusi rejimlərin regional xüsusiyyətlərinə diqqət yetirilməlidir [2].

Ümumi qayda ilə vergi ödədikdə əmlak vergisi, ƏDV, mənfəət vergisi (fiziki şəxslər gəlir vergisi), mülkiyyətində torpaq və nəqliyyat vasitəsi olduğda nəqliyyat və torpaq vergisi ödəyirlər. Ümumi qayda ilə bütün fəaliyyət növlərində işləmək olar. Vergi ödəyicisinin digər müştərilərlə işləməsi cəlbedicidir. ƏDV ödəyicisi olduğu üçün cari ildə zərəri olduğda növbəti illərə keçirə bilər. Filial şəbəkəsini açmağa bilər. Bu qayda ilə işləyən vergi ödəyicilərinin daha artıq vergi yükü olur, hesabatları mürəkkəbdir, ilkin sənədlər 4 il ərzində saxlanmalıdır [7].

Sadələşdirilmiş sistem bütün sahibkarlıq subyektlərinə tətbiq edilə bilməz. Məsələn, banklar, sığorta agentləri, lombardlar, qiymətli kağızlar bazarının iştirakçıları və digər maliyyə təşkilatları, kazino və qumar oyunlarının təşkilatçıları, aksizli malların istehsalçıları, bir təşkilatın digər təşkilatda iştirak payı 25 %-dən artıq olduğda, faydalı qazıntı çıxaran və satan şirkətlər, xarici və büdcə təşkilatları bu sistemi tətbiq edə bilməzlər. Bu rejim iki variantda işləyir: birinci variantda gəlirin 6 %; digər variantda görə gəlirdən xərcləri çıxdıqdan sonra 15 % dərəcə ilə vergi ödənilir. Xərclər gəlirin 60 %-dən artıq olduğda 2-ci variantda keçmək məqsədəuyğundur. İşçi sayı 100 nəfərə qədər olan vergi ödəyiciləri dövriyyəsi asılı olaraq bu sistem ilə işləyə bilərlər. Eyni zamanda dövriyyəsi bir qədər artdıqda vergi dərəcəsi 8 % və ya 20 % tətbiq edilir. Bu sistemin üstünlüyü odur ki, hər bir kiçik biznesə uyğun gəlir, hesabatları sadədir. Bəyannamə ildə bir dəfə təqdim edilir. Mənfə cəhəti odur ki, bəzi fəaliyyətlərə icazə verilmir, müştərilər ƏDV-yə görə əməkdaşlıq etmək istəmir. Gəlirdən xərclər çıxılan variantda zərər olsa belə dövriyyədən 1 % vergi ödənilir (yəni minimal dərəcə tətbiq edilir), biznesi genişləndirməyə imkan vermir, filial açmağa imkan vermir.

Avtomatlaşdırılmış sadələşdirilmiş sistem 2022-ci ilin 1 iyulundan 2027-ci ilin 31 dekabrına qədər eksperiment olaraq Rusiyanın bəzi vilayətlərində tətbiq edilir. Bu sistemdə vergi dərəcələri sadələşdirilmiş sistem ilə eynidir. Bu sistem ilə işləyən vergi ödəyiciləri vergi hesablamırlar, işçilərindən tutulmalara görə bəyannamə təqdim etməkdən və vergi yoxlamalarından azad olurlar. Onların gəlir vergisini işçilərə görə bank tutaraq büdcəyə ödəyir. Bu sistem ilə işləyən vergi ödəyicilərinin işçilərinə görə tibbi və sosial sığorta ödənişləri federal büdcədən ödənilir. Bu sistem ilə işləyən ödəyicilərin ştatda olan işçilərinin sayı 5 nəfərdən çox olmamalı və onların hər biri Rusiyanın rezidenti olmalı və onların hər biri əmək haqqını kartla almalıdır. Bu sistemin mənfə tərəfi odur ki, zərər olanda gəlirdən 3 % vergi ödənilir.

Patent ancaq fiziki şəxslərə tətbiq edilir. Bu zaman vergi ödəməklə bir aydan bir ilə qədər hər hansı fəaliyyətlə məşğul olmağa dair icazə alınır. Patent dəyəri fəaliyyət növünə görə müəyyən edilir. Patentlə işləyə bilən ödəyicilərin fəaliyyət növləri Rusiyanın Vergi Məcəlləsində göstərilir. Məsələn, təmir emalatxanaları, foto atelyelər, turist büroları və s. Patent ödənişinə möhlət vermək olar, ödəyicilər bəyannamə vermir. Gəlir olmadan da patent ödənilir.

Gəlirlərinin 70 %-i kənd təsərrüfatı məhsulunun istehsalından olduqda vahid kənd təsərrüfatı vergisinin ödəyicisi olurlar. Bu rejimdə gəlir və xərcin fərqindən 6 % vergi ödənilir. İldə bir dəfə bəyannamə verilir. Özləri tək işləyən şəxslər fiziki şəxslər kimi yox öz-özünə işləyən şəxs kimi qeydiyyatla alınır. Onlar özünü məşqul kimi vergi ödəyirlər. Həmin şəxslər aldığı gəlirdən 4% vergi tutulur. Məsələn, evində şirniyyat bişirənlər, repititorlar, təmirçilər, evini icarəyə verənlər bu qayda ilə vergi ödəyirlər [2].

Qazaxıstan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə görə kiçik biznes subyektlərinə xüsusi vergi rejimləri tətbiq edilir. Sadələşdirilmiş qayda və ya vergi güzəştləri tətbiq edilməklə vergi yükü azaldılır [3]. Xüsusi vergi rejimləri Qazaxıstanda aşağıdakı formada tətbiq edilir:

- patent əsasında;
- sadələşdirilmiş bəyannamə əsasında;
- sabit məbləğin tətbiqi ilə.

Çin Xalq Respublikasında “aşağı vergi” zonaları vardır. Ayrı-ayrı sahələrin inkişafı və xarici investisiyanın cəlb edilməsi üçün xüsusi iqtisadi zonalarda qeydiyyatla alınmış müəssisələrə bir sıra güzəştlər tətbiq edilir.

Azərbaycanda tətbiq edilən vergi rejimləri

Ölkəmizdə patentin tətbiqinə XX əsrin 90-cı illərində başlanmışdır. Belə ki, sahibkarlıq subyektləri müəyyən məbləğdə vəsait ödəməklə patent alır və sahibkarlıq fəaliyyəti göstərilir. Yaxud ticarət obyektləri obyektin sahəsinə görə, ictimai işə obyektləri isə masa sayına görə konkret məbləğdə vergi ödəyirdilər. Əslində patent qeydiyyatı ilə vergi ödənişi mütərəqqi metod olmasa da bir sıra ölkələrdə bu metoddan istifadə edilir. Ölkəmizdə Vergi Məcəlləsi tətbiq edildikdən sonra (01 yanvar 2001) ilk dəfə nəqliyyat sektorunda mütləq məbləğlə ödəniş ödənməklə fərqlənmə nişanının (patentə bənzəyir) alınmasına başlanmışdır. Sonradan fəaliyyət növlərinin sayı artmışdır. Mütləq məbləğlə ödəniş edilən sahələrdə hesabatların hazırlanması, gəlir və xərclərin aparılmasında bir çətinlik vardır. Məsələn, son illərdə vətəndaşlar mənzillərini (o cümlədən qeyri-yaşayış sahələrini) və torpaq sahələrini təqdim etdikdə ödəmə mənbəyində notariat orqanı tərəfindən obyektin sahəsinə görə vergi tutulur ki, bu metodun tətbiqi onunla bağlıdır ki, vətəndaş obyektin alınmasına və ya təmirinə çəkdiyi xərcin hesablanması maraqlı olmayıb və satış zamanı xərc sənədlərini təqdim edə bilmir. Nəticədə gəlirdən yox ümumi satışdan vergi ödəməli olur [4; 5].

Rusiyada tətbiq edilən vahid kənd təsərrüfatı vergisi ilə müqayisədə ölkəmizdə neçə illərdir ki, kənd təsərrüfatı məhsulu istehsalçıları torpaq vergisindən başqa bütün vergilərdən azaddır. Ancaq bu sahədə vergi uçotununun aparılmasına xüsusi diqqət yetirilir. Belə ki, kənd təsərrüfatı istehsalçıları vergidən azad edilsə də vergi uçotunu aparmadığıda güzəştlərdən istifadə edə bilmir [6; 8].

Özünüməşqulluq əslində bazar şəraitində çox geniş əhatəlidir. Belə ki, əhalinin bir hissəsi özü fərdi olaraq müxtəlif işlərlə məşqul olur. Belə şəxslərin vergi orqanında uçota alınması tələb olunur. Onlar üçün əslində verginin məbləği kifayət qədər azdır, ya dövrüyyənin 2 % qədər, ya da mütləq məbləğlə 5-20 manat arası. Ancaq onlar da digər sahibkarlar kimi sosial və tibbi sığorta haqqı ödəyirlər. Müəyyən fəaliyyət növləri ilə fərdi olaraq məşqul olan şəxslərdən vergi uçotu tələb olunmur. Məsələn, həyatında kənd təsərrüfatı məhsulu istehsal edən şəxslərdən, müxtəlif qırıntı məmulatlarını toplayıb təhvil verən şəxslərdən.

İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə vergitutmanın xüsusiyyətləri

İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə sahibkarlığın cazibədarlığını təmin etmək üçün bir neçə ildir ki, Vergi Məcəlləsinə yeni fəsil əlavə edilmişdir. Bu fəsilə əsasən həmin ərazilərdə sahibkarlıq fəaliyyəti göstərən təsərrüfat subyektləri həmin ərazinin rezidentləri olmalıdırlar. Həmin fəsilə görə ərazinin rezidentləri vergi azadolmaları əldə edirlər. Yəni bu ərazi üzrə xüsusi vergitutma rejimi tətbiq edilir. Vergi Məcəlləsi ilə azadolmalardan istifadə edən sahibkarlıq subyektləri və onların əməliyyat dairələri müəyyən edilir. Hüquqi və fiziki şəxslər o halda həmin ərazinin rezidenti hesab edilir ki, ilk növbədə vergi uçotuna işğaldan azad edilmiş ərazilərdə alınınsınlar, həm də sahibkarlıq fəaliyyətini həmin ərazidə göstərsinlər.

Qeyd etməliyik ki, maliyyə xidmətlərinə, yükdaşıma xidmətinə (avtomobil nəqliyyatı ilə) vergi azadolmaları tətbiq edilmir. Eyni zamanda dövlət büdcəsinin vəsaiti ilə podratçı tərəfindən iş və xidmət göstərildikdə, mallar təqdim edildikdə vergi azadolması tətbiq edilmir. Ancaq həmin ərazidə istehsal fəaliyyəti göstərən podratçılara azadolma tətbiq edilir. Vergi Məcəlləsinə əsasən azadolma 01 yanvar 2023-cü ildən on il müddətinə tətbiq edilir. Həmin ərazinin rezidentləri on il ərzində əmlak və torpaq vergilərini, sadələşdirilmiş, mənfəət (sahibkarlıq fəaliyyəti göstərən fiziki şəxslər isə gəlir vergisini) vergilərini ödəməkdən azad olunurlar. Həmin ərazinin rezidentləri on il müddətində təsdiq edilmiş siyahı əsasında aldıkları qurğuların (texnika və texnoloji avadanlıq), xammal və materialların idxalına görə ƏDV ödəməkdən azad edirlər. Bu siyahıda fəaliyyət sahələri və mal nomenklaturaları göstərilmişdir.

İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə hüquqi şəxslərin sayını artırmaq üçün on il müddətinə səhmdarlara ödənen dividenddən də vergi tutulmur. Bildiyimiz kimi? dividenddən ödəmə mənbəyində 10 % vergi tutulur. Sadələşdirmə azadolmalar aşağıdakı şərtlər daxilində tətbiq edilir:

- həmin ərazinin rezidentləri istehsal (emal) və hasilatla məşqul olduqda. Burada fərqi yoxdur istehsal olunan mallar istər həmin ərazidə, istər digər ərazilərə eyni zamanda ölkəmizdən kənara təqdim edildikdə azadolma tətbiq edilir.

- xidmət və tikinti sahələri, eyni zamanda topdansatış ticarəti ilə məşqul olan rezidentlərə ancaq o halda ki, həmin ərazinin rezidentlərinə mal (iş və xidmət) təqdim edilmiş olsun. Əhaliyə göstərilən xidmətlərə azadolma tətbiq edilmir. Belə ki, topdansatış dedikdə vergi ödəyicilərinə malların təqdim edilməsi başa düşülür. Belə şəxslər digər ərazilərə və ölkədən xaricə satış etdikdə azadolma tətbiq edilmir.

Son illərdə vergi güzəştləri ilə bərabər sosial sığorta üzrə də güzəştlər tətbiq edilir. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə işəgötürənlərin ödəyəcəyi sığorta haqqı dövlət büdcəsindən subsidiyalaşdırılır. Belə ödənişlərin birinci üç ildə (2023-2025) 100 %, sonrakı üç ildə (2026-2028) 80 %, 2029-2030-cu illərdə 60 %, 2031-2032-ci illərdə 40 %-i dövlət büdcəsindən ödəniləcək. Fiziki şəxslər sosial sığorta ödənişindən 10 il ərzində azad olunurlar. Bundan başqa texnologiyalar parklarının proqram təminatı ilə məşqul olan rezidentləri (o cümlədən podratçı və subpodratçıları) on il müddətinə öz seçimlərinə görə ya ümumi qayda ilə sosial sığortanı ödəyir ya da onların gəliri olaraq minimum əmək haqqının 4 misli qəbul edilir.

Ölkəmizdə vergi güzəştləri çərçivəsində tətbiq edilən vergitutma rejimlərinin səmərəliliyini hələ ki, müəyyən etmək çox tezdir (konkret olaraq işğaldan azad edilən ərazilər üzrə tətbiq edilən azadolmalar üzrə). Vergi sisteminin səmərəliliyini taktiki və strateji olaraq qiymətləndirmək olar. Taktiki olaraq həmin ərazinin və ya sahənin inkişafı ilə bağlı olan göstəricilərin azadolma illəri üzrə müqayisəsini aparmaqla, strateji olaraq isə azadolmanın son dövrlərində və ondan sonra həmin sahə və ya ərazi üzrə vergi daxilolmalarının həcmində artması ilə müəyyən etmək olar.

Müqayisə üçün göstərək ki, Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonu (yəni işğaldan azad edilmiş ərazilər) üzrə sənaye məhsulunun istehsalı cədvəl 1-də verilmişdir.

Cədvəl 1

Göstəricilər	2019	2020	2021	2022	2023
Fəaliyyət göstərən vergi ödəyicilərinin sayı	42	65	101	138	173
Sənaye məhsulunun dəyəri (min manatla)	2990.8	2543.0	7888.2	7134.8	23907.5

Cədvəl 1-dən görünür ki, azadolmanın tətbiq edildiyi 2023-cü ildə bu iqtisadi rayon üzrə vergi ödəyicilərin sayı 2022-ci illə müqayisədə 25 % artmışdır. Sənaye məhsulunun həcmi isə 2.3 dəfə artmışdır.

Nəticə

Vergi sistemi ayrı-ayrı ərazilər, fəaliyyət növləri üzrə dəyişdikdə vergi rejimlərini əks etdirmiş olur. Vergi rejimləri ayrı-ayrı sahələrin inkişafına, ölkədə iqtisadi artıma xidmət edir. Vergi

rejimləri müxtəlif sahələr və ərazilər üzrə biznesin cazibədarlığını nümayiş etdirməklə dolayı yolla sosial inkişafa xidmət edir. Qanunla gəlirdən vergi ödəməyən şəxs həmin vəsaiti ya biznesin genişləndirilməsinə ya da sosial ehtiyaclarının ödənməsinə yönəldir. Fərqli vergitutma rejimlərinin tətbiqi ölkəmizdə korporativ vergi menecmentinin formalaşmasını zəruri edir. Əslində vergi menecmenti nəticə yönümlü idarəetmə olmaqla müəssisələr üçün bazarın tələbidir. Yəni vergi yükünün qanunla azaldılması, optimallaşdırmanın müəyyən edilməsi korporativ vergi menecmentinin predmetini təşkil edir. Azadolmaların tətbiqi, güzəştlərdən istifadə isə korporativ vergi menecmentinin obyektini təşkil edir. Bazar iqtisadiyyatı yolunu seçmiş ölkələr üçün korporativ vergi menecmenti artıq bir nəzəriyyə olaraq formalaşmışdır. Xüsusilə 21-ci əsrdə inkişaf etməkdə olan ölkələrdə, inzibati amirlik sistemindən bazar iqtisadiyyatına keçən ölkələrdə dəyişən vergi rejimlərinin tətbiqindən illər keçdiyi üçün nəzəriyyə halına gəlmişdir. Ayrı-ayrı güzəştlərə dair qaydalar empirik metodlara əsaslanaraq hazırlanmışdır. Empirik və nəzəri metodlardan istifadə etməklə vergitutma rejimlərinin tətbiqinin səmərəliliyinin müəyyən edilməsinə ehtiyac vardır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi. Bakı: Hüquq Yayın Evi, 2023, 548 s.
2. Rusiya Federasiyasının Vergi Məcəlləsi; 31.07.1998; № 146-ФЗ.
3. Qazaxıstan Respublikasının Vergi Məcəlləsi; Astana, 25.12. 2017; № 120-VI ЗРК
4. Məmmədli V.Ə. Vergitutma. Dərs vəsaiti. Mingəçevir: “Mingəçevir Poliqrafiya Müəssisəsi” MMC nəşriyyatı, 2024, s. 261
5. Məmmədov F.Ə., Musayev A.F., Sadıqov M.M., Kəlbəliyev Y.A., Rzayev Z.H. Vergilər və vergitutma. Dərslik. Bakı: “İqtisad Universiteti” nəşriyyatı, 2010, s. 370
6. Məmmədli V.Ə. Kənd təsərrüfatı müəssisələrində vergi uçotunun zəruriliyi // ADAU-nun Elmi Əsərləri, 2019-cu il, № 4, s. 115-119
7. Майбурова И.А. Налоговый менеджмент. Продвинутый курс: учебник для магистрантов. М.: ЮНИТИ, 2020, с. 559
8. Məmmədli V.Ə. Vergilərin tənzimləyici funksiyası vergitutmanın elastikliyi prinsipinə əsaslanır // ADAU-nun Elmi Əsərləri, 2021-ci il, № 4, s. 109-113

SPECIAL AND TEMPORARY TAX REGIMES: WORLD EXPERIENCE AND AZERBAIJAN

V.Mammadli

Doctor of Philosophy in Economics
Mingachevir State University

Abstract: *Taxation is the sum of the rules applied for tax calculation and payment. According to the law, the forms of taxation by declaration, notification and at the source of payment are applied in practice. Taxation forms are applied according to the general rules for taxpayers in the territory of the country. However, special taxation rules may apply to certain territories and taxpayers. Thus, special economic zones are created to increase the production of industrial products and attract foreign investment. In order to facilitate the calculation and payment of taxes for micro-business subjects, taxation according to a simplified system is applied. These issues are implemented on the basis of special tax regimes. Temporary tax regimes reflect tax exemptions and tax holidays that are temporarily applied to taxpayers as a result of epidemics or natural disasters. In the article, a comparative analysis of the tax regimes applied in a number of world countries and in Azerbaijan was carried out.*

Keywords: *direct and indirect taxes, corporate tax management, tax breaks, special tax regime, single agricultural tax, automated simplified taxation*

**СПЕЦИАЛЬНЫЕ И ВРЕМЕННЫЕ НАЛОГОВЫЕ РЕЖИМЫ: МИРОВОЙ ОПЫТ И
АЗЕРБАЙДЖАН**

В.А.Мамедли

доктор философии по экономике

Мингячевирский государственный университет

***Резюме:** Налогообложение представляет собой сумму правил, применяемых для расчета и уплаты налогов. Согласно закону, на практике применяются формы налогообложения по декларации, уведомлению и у источника выплаты. Формы налогообложения применяются по общим правилам для налогоплательщиков на территории страны. Однако к определенным территориям и налогоплательщикам могут применяться специальные правила налогообложения. Таким образом, специальные экономические зоны создаются для увеличения производства промышленной продукции и привлечения иностранных инвестиций. В целях облегчения исчисления и уплаты налогов для субъектов микробизнеса применяется налогообложение по упрощенной системе. Эти вопросы реализуются на основе специальных налоговых режимов. Временные налоговые режимы отражают налоговые льготы и налоговые каникулы, которые временно применяются к налогоплательщикам в результате эпидемий или стихийных бедствий. В статье проведен сравнительный анализ налоговых режимов, применяемых в ряде стран мира и в Азербайджане.*

***Ключевые слова:** прямые и косвенные налоги, управление корпоративным налогом, налоговые льготы, специальный налоговый режим, единый сельскохозяйственный налог, автоматизированное упрощенное налогообложение*

Elmi redaktor: i.e.d., prof. V.Əyyubov

Çapa təqdim edən redaktor: i.f.d., dos. N.Qədimli

Daxil olub: 25.08.2024

Çapa qəbul edilib: 07.09.2024